

СРПСКА АКАДЕМИЈА НАУКА И УМЕТНОСТИ
И
ИНСТИТУТ ЗА СРПСКИ ЈЕЗИК САНУ

ЛУЖНОСЛОВЕНСКИ ФИЛОЛОГ

LVI/3—4

Посвећено ПАВЛУ ИВИЋУ

Уређивачки одбор:

*др Даринка Горџан-Премк, др Ирена Грицкаџи, др Милка Ивић,
др Александар Лома, др Александар Младеновић, др Мирослав Николић,
др Асим Пецо, др Слободан Реметић, др Живојин Сјанојчић,
др Светозар Симијовић, др Срејко Танасић, др Зузана Тојолињска,
др Драго Ћујић, др Егон Фекеше*

Ову књигу Филолога уредио
СЛОБОДАН РЕМЕТИЋ

БЕОГРАД
2000

МИЛИЦА РАДОВИЋ-ТЕШИЋ
(Београд)

ПЕЈОРАТИВНИ НАЗИВИ ЗА ЖЕНСКУ ОСОБУ У ЈЕДНОМ НАРОДНОМ ГОВОРУ

У раду се анализира творбена семантика пејоративних назива за женску особу у говору Пиве. Закључује се да је продуктивност ових образавања већа него у језику књижевних текстова.

1. Показаћемо продуктивност и основне творбено-семантичке категорије пејоративних назива за особе женског пола у народном говору Пиве (Црна Гора), на материјалу прикупљеном у селу Црквичком Пољу, које је смештено у троуглу кањона двеју река — Таре и Пиве.¹

2. Пејоративност је у језику, а напосе у дијалекатској лексици, широко развијена семантичка категорија. За разлику од неких књижевних текстова у којима, како показују истраживања, претежу хипокористична именовања у односу на пејоративна² — народни говор пивског краја, а вероватно то важи и шире за (црногорске и, уопште,

---

¹ Говор пивског краја, иначе, дијалектолошки је обрађен у студијама Ј. Вуковића *Говор Пиве и Дробњака*, ЈФ XVII, 1938-1939, 1-113 и *Акцентни говора Пиве и Дробњака*, СДЗБ X, 1940. С обзиром на сажетост радова и степен развитка дијалектологије у том временском тренутку, разумљиво је да у овим радовима творба речи није била у фокусу истраживача. Вуковић је, међутим, у студији *Акцентни говора Пиве и Дробњака* дао кратак речник (стр. 195-223) који садржи и неколико погрдних назива за жену.

² Тако О. Цвијић у студији: *Лексичко-семантичке одлике њворбе именица у неких српских и хрватских романџичарских њесника*, ЈФ XXVIII/1-2, закључује (додуше, на материјалу семантички разноврснијих именичких речи сва три рода): „Упоредујући и даље деминутивне и хипокористичне речи са аугментативима и пејоративима, учожавамо још две чињенице: аугментативна и пејоративна значења у нашем материјалу много су снажнија, изразитија, управо одређенија у свом значењу и нема ниједног примера који би се могао посматрати као песнички манир; међутим, аугментатива и пејоратива има релативно мало (подвукла М. Р.-Т.) с обзиром на велики број деминутива и хипокористика“ (стр. 257).

динарске) народне говоре, бар кад су у питању *називи за женске особе* — испољава већи степен пејоративних женских именовања у односу на хипокористична. То свакако није случајно. Етно-културолошке прилике планинског краја (какав је пивски), суров и тежак живот, племенски подређени патријархални положај жене одн. женског детета у односу на мушкарца, условили су продуктивност погрдних именовања за жену. Од ње се по правилу очекивала смерност, трпљивост, радиност, вредноћа, висока моралност, апсолутно поштовање друштвених локалних норми, чистунство, уредност и леп изглед у сваком погледу, па све што је одударало од тог идеала језички је било именовано различитим епитетима, који су се често семантички граничили са вулгарношћу.

Именице изразито вулгарне семантике, које су творбено мотивисане основом која указује на особину, радњу или неки назив полног органа, нисмо узимали у разматрање у овом раду.³

3. Два аспекта — лексичко-семантички и творбено-морфолошки у анализи ће дати потпунији увид у лексичко-граматичку природу датих именица.⁴

4. Глобална семантика *пејоративности* испољава се у неколико значењских нијанси које се у класификацији могу свести на више подтипова. Творбена семантика ових именица своди се на присивање доминантне негативне особине, исказане творбеном основом, женској особи као носиоцу те особине. Женска особа (жена/девојка) је:

а) рђава, зла, опака, сурова (*вјѣдогѡрка, вѡкуља, гѡвнара, гѡвнуља, живиндроба, живинуља, згорѡйѡдница, злїца, змїјоглава, змїјоглѡвка, злѡдумница, злѡслуїница, їскобница, мрчуља, нѡлеїница, ошїрѡкѡнца, ѡгѡнуља, сїкїшара, сїчка, шїрїгна* и др.);

б) дрска, тврдоглава, непослушна, самовољна, уображена (*бјѣснунуља, вїшїмија, горѡйѡдница, дивљѡкуша, дїгоглава, дилїкача, ѣїсна, звїзда, звїздана, јѡрѡара, мѡљоглава, мандрѡкача, мрѡчела, нѡїрѡда, несмирѣница, ѡсѡллучница,⁵ ѡечѡбразница, ѡрѡћара, својеглѡв-*

³ Вулгарну лексику у већем обиму забележили су новији дијалекатски речници: М. Станић, *Ускочки речник*, Научна књига, Београд 1990. и (нешто мање) Д. и Ж. Ћупић, *Речник Загараца*, СДЗБ XLIV, 1997.

⁴ Примери које будемо наводили спадају у лексику која се у науци назива и терминима: *лексика субјективне оцене, лексика сїмилски обележена* или *експресивна лексика*.

⁵ Меко „с“ у говору Пиве обележавамо графемом „с“.

ка, самòвòлька, сáмоклица, свѝрогуза, свѝрорейа, сѝвоклица, сѝјевáлка, шѝрѝсторейа и др.);

в) ружна, неугледна, са телесним недостацима (бùльòка, вáкеѝница, врльòка, глùвара, грда, грдуља, глùва, глùвара, граша (пегава жена'), грда, грдòба, грдуља, гùзна, дебèлгуза, дебèљуша, дудешка, дунда, дуйешка, жгáбор, жгòља, жùја, згùра, зѝра, зѝрица, касѝиугуља, кòнòглава, коѝулача, крèза, крèзуба, крѝвонога, крѝвоноса, крѝворейа, крѝворука, нòсуља, ðблогуза, ðшѝроноса, ѝрегуљèница, ѝрекидèница (сувише мршава жена'), ѝрескубљèница, расѝадèница, цријèвуља, сáйњача (жена сувише широких леђа, рамена'), сѝсара, ско-руѝача (жена јако црвених образа'), смлáѝа, смлáѝина, срðобòница, шѝрбуља, шѝрѝа (дебелушкаста жена'), шѝйрана, шòѝа, шòра, шèѝа, шѝљòглава, шѝрка, шмòкља, шмркља и др.);

г) неуредна, прљава, алкава, лења, трапава (буњакуша, галáѝуља, галáѝуша, глѝбара, глѝбогуза, глѝбуља, гњèца, гњèцуља, кашуѝача, лáсногуза, лиѝтуља, лèногуза, лèношуѝа, мрѝвица, ѝексѝнуља, ѝðсрòгуза, ѝрлáвица, ѝрлáвуша, смрдара, смрдуља, шáндркаче, шáра-шѝја, шáрања, шáраѝа, шáраѝара, шљáѝа, шљáѝача и др.);

д) неморална, безобразна, непоштена, искварена (валèѝара, вáѝкалица, гáдуља, гáдуша, гáѝара, ðвалѝа, дѝликаче, љевòјкара, љевòјчина, љевòјчура, женèѝина, женѝѝурача, заваѝаѝица, клевèѝара, клевèѝница, коѝѝлица, курвèѝина, кучкèѝина, кучкòсѝа, лáжуља, луйешка, мáмигуза, нáѝасница, ѝѝждра, ѝоглèдуша, ѝогáнуља, ѝðдрейѝа, ѝòдмигуша, ѝраѝара, ѝровукњаѝа, рèѝуља, свáшѝòчѝнка, сѝлèѝкара, срáмоѝница, удовичèѝина, уѝаљèнгуза, усѝаљèница, шèѝа и др.);

ђ) која којешта прича, неумерена у говору, сувише причљива, брбљива (борòзáлка, грла, дѝѝлара, жвáла, јáсла, јáслара, јáсногрла, квòца, квòцара, кужља, луйáрда, луйèѝáлка, нáѝрда, ѝљèска, ѝљèскара, ѝрдòгласа, свѝрáлка, шòрòкаче, шòрòкуша, шòрòѝáлка, шòрòѝаѝа, шѝрѝља, шѝрѝљуша, шáлáскара, шáслáмача, шèвкалица, шѝрикаѝа, чáнѝара, чáнѝра и др.);

е) мале памети, неразборита, глупа, блесава (бèша, блèса, блèса-ра, блèсуља, бùкоглава, глуйаѝа, маниѝура, мáљòглава, шѝѝка, шѝѝòглава, шѝѝа, шáшáвуља, шèша, шѝрка и др.);

ж) себична, посесивна, облапорна (глáдница, мáмигуза, нáбѝгуза, ðблогуза, разваљèница, сѝðкамèница, сѝðкамèнка, шѝрдòгуза и др.);

з) сувише брзоплета или спора у раду (брзòѝиша, гњèца, гњèцуља, кмèца, мандркаче, обáðáлка, шáраѝа, шѝркойиша, шáкорука и др.);

и) неприкладно обучена (*гаћара, гдлогуза, дрoња, дрoњуша, каћийерка, рийа, роља, шрања, цамала, шлања* и др.);

ј) са разним другим негативним особинама (*јада, јаловица, керешина, мрча, оийадница, озлојаћеница, иаћеница, иишуља, илча, илачуља, идсруља, ироклэйница, ироклэйуља, црња, црњоглава* и др.).

Између наведених семантичких нијанси постоје благи преливи те гдекад један пејоратив у одређеном контексту може примити и другу семантику. Осим тога, метафоричка померања удаљавају творбену семантику од буквалног значења — *манийура* нпр. није 'манита, луда жена' него 'жена која се неприлично понаша у одређеном тренутку'.

4. Именице дате семантике су мотивисане и настају на два творбена начина:

(а) слагањем (тип: *дйгоглава, кривонога, мркочела, шљоглава*) и

(б) извођењем (тип: *галайница, глиба, диликача, јаслара, йогануља, шорoкача, сијевља, цилийуша*).

5. Кад је реч о пејоративним сло ж е н и ц а м а — налазимо две врсте. Најпродуктивније су оне које имају у творбеном моделу две речи са самогласником *-o-* као спојним елементом.⁶ По правилу је први део сложене придев (ређе именица, број), а други део именица која именује део тела (глава, нога, око ... некад метафорично: реп): *бјоглава, гдгоглава, гдлогуза, гдонога, гдошрба, дебелгуза, змијоглава, кдњоглава, крйиконога, кривонога, кдњоглава, лдногуза, маљоглава, мркочела, дблогуза, дрлoка⁷, дшироноса, смрдогуза, шврдогуза, шрисшорейа, шуйоглава, црњоглава, чечерoглава, шљоглава*. Без спојног елемента је: *живиндроба*.

Другачијег категоријалног састава су сложени делови следећих именица: *врширейа, дйгоглава, набигуза, шрисшорейа, шакорука*. Код прва три творбена пејоратива први део сложене је глаголског порекла. Образовања типа: *брзойиша, шркойиша, свашийочинка* у другом слагајућем делу имају суфиксирану глаголску основу.

6. И з в е д е н и пејоративи женског рода, посматрано са творбено-морфолошког аспекта, у већини случајева засновани су на екви-

⁶ У литератури се за овај *сиојни вокал* употребљавају још термини: *интерфикс* и *сиојник*.

⁷ У неким разговорним контекстима поједини пејоративи могу добити и хипокористична значења: пеј. — Шта ће ти она *орлока* [девојка/жена буљавих очију]?, али је хип. — Благо мене, ево моје *орлоке* [ћерке/жене крупних, лепих очију]! У сличним ситуацијама могу се наћи и неки други пејоративи: *каћийерка, ийишуља* (Родила ми се *йишуља!*) и сл.

лентној опозицији — мушки пол : женски пол. Међутим, основ за мотивацију у савременом језику није само бинарни мушки парњак (*йџ-коснџк-йџкосница, смрдљивац-смрдљивица*) него атрибут, доминантна особина која се приписује женској особи. Творбена семантика датих именица своди се на приписивање доминантне негативне особине, исказане творбеном основном придевског (најчешће), глаголског или именичког порекла, женској особи као носиоцу те особине. Према мотивационој основи говорник бира суфиксални морфем који семантички и категоријално обликује именицу. Отуда појава великог броја синонимних творбених пејоратива — у пивском говору, више женских него мушких. Тако је 'блесави жена': *блѣса, блѣсара, блѣсавица, блѣсуља, блѣсуша*, а 'блесав мушкарац' је: *блѣсо, блѣсан, блѣсоња*.⁸ Осим констатације да су мушки пејоративни деривати мање фреквентни, што ћемо гдекад у раду по потреби илустровати примерима, нећемо даље давати паралелну грађу за та именовања. Самим тим ни питања моционе бинарности овде нису првенствено у фокусу анализе.

7. Према нашој грађи код женских пејоратива у извођењу се јављају следећи суфикси: *-ица (-ница, -лица), -а, -уља, -ка, -ача, -уша, -ара, -ина (-ејина, -урина, -уљина), -ура*. Аугментативност као пратећа категорија пејоративности не односи се на именовану ж. особу него управо на особину која се експонира таквим именовањима (*potina attributi*). (Тако, на пример, *сестирџљина* није никаква 'велика сестра' него 'лоша, рђава сестра'.)

Показаћемо их по степену продуктивности.

а) С у ф и к с -ИЦА (проширени: -НИЦА, -ЛИЦА):

бездобразница, безродница, блѣсавица, вџкејница ('саката жена'), вџћкалица, вѣсѣлница (еуфемистично: 'јадница'), гџлајница, глџдница, глџбавица, гордџадница, гџбавица, дџвалица, завађџчица, злџгласница, злџслујница, злџдумница, џскобница, јџловица, касџигџница, койџлица, крџвница, кџкавица⁹, лукџвица, маџарица, мрџивица, нагрџе-

⁸ Обележавање разлике у полу творбеним начином извођења познато је у науци под називом *именичка моција*. О моцији код именица са дијахроног становишта писао је Р. Бошковић: *Развијтак суфикса у јужнословенској језичкој заједници*, Библиотека ЈФ 6, ЈФ XV, Београд 1936, 1–154. Само моционим суфиксима за бића женског рода уопште, са дијахроног али и синхроног становишта, са грађом из речника, књижевних текстова и делимично народних говора, посвећена је монографија Б. Ђорића, *Моциони суфикси у срџскохрватском језику*, Филолошки факултет Београдског универзитета, Београд 1982, 171.

⁹ Именице типа *кукавица, маџарица, несрејница* и сл. су вишезначне и пејоративно значење приписано женској особи је само једно од више значења.

ница, *наказница, налети́ница, на́иасница, несмирѐница, нѐсреји́ница, озложа́ѐница, оја́лѐница, о́йиадница, и́акосница, и́ађеница, и́асла-лучница, и́ечобразница, и́огáница, и́ојиша́ница, и́осра́ница, и́осѐђелица, и́реврѝ́љивица, и́регу́ѐница, и́рекидѐница, и́рескубљѐница, и́рља́вица, и́роваљѐница, и́роклѐи́ница, разваљѐница, размажѐница, раску-ћѐница, расја́дѐница, са́моклица, сѝвоклица, смр́дљивица, сѝа́валица, срамо́и́ница, сѝдокаменица, сѝра́шљивица, шѝрѝ́љавица, ћѝвкалица, уја́лѐница, усра́ница, ушљивица, черга́и́ца, шуѝ́љивица.*

Степен пејоративне квалификације код именица са суфиксом *-ица* више одређује лексичка морфема основе, која је обично придевска (*гала́шан-галаји́ница*), ређе глаголска (*и́осѐђеи́и-и́осѐђе́лица* ('девојка која је дуже време била неудата')) или именичка (*крвни́к-крвни-ца, ма́гарац-ма́гарица*) — него сам суфикс.

б) Суфикс -А:

бѝша, блѝса, глѝба, глѝва, гњѐца, го́ља, гра́ша, гр̀да, гр̀ла, го́ља, дрóња, дунда, ђисна, жва́ла, жго́ља, жѝја, звѝзда, зг̀ура, зѝра, звр̀ца, згр̀ана, зли́ца, ја́да, ја́сла, квóца, кѐља, кмѐца, крѝва, ку́кља, мр̀ша, на́-и́рда, и́а́са, и́и́ждра, и́ла́ча, и́љѐска, ри́иша, ро́ља, смла́иша, смр̀да, смр̀зла, шра́ња, шра́иша, шѝрѝ́ља, шѝ́ка, хо́иша, хо́ра, хо́са, ћунѝра, чѐча, шу́ша, шѝиша, шѝ́на, шѝ́ља, шла́ња, шѝ́рка, шѝ́ца.

в) Суфикс -УЉА:

ба́здуља, баљѐзуља, блѐсуља, ву́куља, га́дуља, гала́ишуља, глѝбу-ља, глѝвуља, гњѐцуља, говнуља, гр̀дуља, гу́зуља, дрóбуља, живѝнуља, касѝи́гуља, ла́жуља, ли́ишуља, мрчуља, и́ексѝнуља, и́ишуља, и́лачуља, и́ага́нуља, и́ојишуља, и́дсруља, и́усѝишуља, ри́ишуља, рдо́гуља, ски́ишуља, смр̀дуља, шѝрбуља, уѝишуља, цријѐвуља, ша́нѝшуља, шаша́вуља.

г) Суфикс -КА (проширено: -ЕШКА):

блѐса́вка, бордо́зља, валѐи́аља, вјѐдогóрка, вр̀бóка, глѝбешка, дѝ(н)дешка, дѝи́ешка, каћѝи́ѐрка, ла́цма́нка, обадáља, и́рѝси́љѝнка, самдо́вóлка, својѐгла́вка, сијѐва́ља, сѝчка, сѝдокаме́нка, ша́ранда́ља, шѝнѝи́ешка, ћала́ма́рка, цр̀нóјка, чечѐргла́вка, ша́и́а́вка, шѝ́рка, шѝ́-ћѝ́рка, шла́њешка.

д) Суфикс -АЧА:

брка́ча, гилѝка́ча, глѝвача, глѝи́ача, дилѝка́ча, женѝи́урача, ја́сла-ча, кашѝи́ача, коѝи́љача, ку́куљача, мандрка́ча, и́андрка́ча, и́рову́кња-ча, ру́кача, сѝсача, скорѝи́ача, ша́лангача, ша́рака́ча, шѝнѝи́ача, шорó-кача, шѝрѝ́љача, ша́нѝача, шорла́ча, шла́и́ача, шљѐмача, шѝ́љкача.

ђ) Суфикс -УША:

блѣсуша, гадуша, галатиуша, гдвнуша, дебѣљуша, дивљакуша, дрѠњуша, крмѣљуша, йоглѣдуша, йодмигуша, йрљавуша, йторѠкуша, ййрѣљуша, цилѣйуша, шмркѣљуша, шоврљуша.

е) Суфикс -АРА:

блѣсара, валѣйара, гажара, глүвара, дийлара, љайара, љевѠјкара, јаслара, језичара, кўљара, луйѣжсара, манийара, йраћара, ћаласкара.

ж) Суфикс -ИНА (проширени: -ЕТИНА, -УРИНА, -УЉИНА):

ђевѠјчина, женѣйина, женѣйурина, керѣйина, кравѣйина, сесѣйруљина.

з) Суфикс -УРА:

смрдур, женѣйур, манийур.

8. Представљени материјал дијалекатских пејоративних образовања пружа могућност за одређене закључке.

1) Прво место у хијерархији женских пејоративних суфикса припада суфиксу *-ица* (*-ница, -лица*).

2) Нешто су мање продуктивни, али свакако у врху по живости творбе, следећа четири суфикса: *-а, -уља, -ка* (*-ешка*), *-ача*.

3) Умерено су продуктивни *-уша* и *-ара*, а најмању продуктивност показали су *-ина* (*-ейина, -урина, -уљина*) и *-ура*.

4) Присутна је, у неким примерима, изразита међусобна конкуренција творбених модела са истом лексичком основом (нпр. *блеса, блесавица, блесавка, блесуља, блесача, блесара*), при чему поједини суфикси имају одређену предност.

5) У поређењу са подацима из граматичке и друге стручне литературе нема битне диференцијације између овог дијалекатског стања и стања у језику уметничке књижевности.¹⁰ Књижевни језик показује само шири дијапазон суфикса и, што је разумљиво, процентуално мању продуктивност женских пејоратива у односу на друге семантичке типове именица, али и у односу на стање у приказаном народном говору.

¹⁰ Изузетак донекле чини суфикс *-а*, чије је учешће у оваквој творби ретко истичано у нашој граматичкој литератури. Такође дијалекатској творби припадају и образовања са проширеним суфиксом *-ешка*: *глибешка, дўндешка, йўнѣшешка, шлѣњешка*.